

Любов СТРУГАНЕЦЬ

КУЛЬТУРА МОВИ

Словник термінів

Рекомендовано Міністерством освіти України
(лист №1254 від 7.10.1998 р.)

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

ББК 81.2 УКР-7
С87

Л. О. ПУСТОВІТ —

С. Є. ПАНЦЬО —

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України)

кандидат філологічних наук, доцент (Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)

Головний редактор **Б.Є.Будний**

С87 Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. —
Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2000. —88с.

ISBN 966-7520-54-4

Словник розкриває значення системи лінгвістичних термінів з культури мови, засвідчених у науковій і навчальній літературі. Тлумачення теоретичних понять супроводжуються ілюстративним матеріалом. До термінів іншомовного походження подано етимологічні довідки.

Для студентів, викладачів, аспірантів філологічних факультетів вищих навчальних закладів України, учителів-словесників, а також усіх, хто цікавиться проблемами мовної культури.

ББК 81.2 УКР-7

ISBN 966-7520-54-4

© Струганець Л.В., 2000

© "Навчальна книга — Богдан", 2000

А

АБСОЛЮТНІ СИНОНІМИ (від лат. *absolutus* — необмежений) — слова, тотожні за значенням і стилістичним забарвленням. Кількість їх у мові незначна: *відсоток* — *процент*, *гасло* — *лозунг*, *майдан* — *площа*. Більшість абсолютних синонімів належить до спеціальної або термінологічної лексики. Такі синоніми становлять пари слів, одне з яких — інтернаціональне або запозичене, а друге — автохтонне. Наприклад, на сторінках преси активізуються: латинізми, які помітно розширюють свою семантику: *консенсус* — *згода*, *конвертація* — *обіг*, *продлонгація* — *продовження*; англіцизми: *конверсія* — *перетворення*, *стагнація* — *застій*, *котоновий* — *бавовняний*, *корумпований* — *продажний*, *реперний* — *ключовий* — *важливий*, *дайджест* — *огляд*; запозичення з французької мови: *егалітарний* — *зрівняльний*, *електорат* — *виборці*, *суверенітет* — *незалежність*.

АГРАМАТИЗМ (від гр. *agrámmatos* — нерозбірливий) — порушення мовної діяльності людини, що виявляється у неправильному використанні граматичних елементів і форм.

АКТИВНА ЛЕКСИКА (від лат. *aktivus* — діяльний, дійовий, діючий) — слова, що на певному етапі розвитку мови позначають актуальні поняття і не мають відтінку новизни або застарілості. Активна лексика поділяється на дві групи: **1) загальноповживана лексика**, зрозуміла всім мовцям: *хліб, зелений, високий, жити, добре, вісім, такий*; **2) терміни й професіоналізми**, які активно використовуються не всіма мовцями, а представниками відповідних спеціальностей: *мартен, девальвація, індукція, дебет, мезозой*. Наприклад, філолог активно вживає такі терміни, як *фонема, морфема, метафора, метонімія*, у той час, як іншим мовцям вони можуть бути й зовсім невідомі. Слід розрізняти активну лексику й активний запас слів окремої особи. Див. **активний словник**.

АКТИВНИЙ СЛОВНИК — запас слів, які мовець не лише розуміє, але й активно послуговується ними в усній та писемній мові. Активний словник завжди і безпосередньо залежить від рівня загальної культури й освіченості людини, її професії, соціального середовища тощо. Залежно від рівня мовного розвитку людини її активний словник у середньому налічує від 1000 до 3000 слів.

АКЦЕНТУАЦІЙНІ НОРМИ (від лат. *accentus* — наголос) — **норми**, які визначають правильний **словесний наголос**. Незважаючи на те, що акцентуаційні норми вироблені й кодифіковані, у повсякденній мовній практиці трапляється чимало порушень цих норм. Наприклад, у сфері шкільництва частими бувають такі випадки, коли педагоги вимовляють, а учні за ними

повторюють слова з неправильним наголосом, зокрема такі (наводимо акцентуаційну норму): *алкого́ль, бе́си́да, бюле́тень, визна́ння, вимо́ва, вира́зний, діало́г, живо́пис, за́гадка, заня́ття, зв'язни́й, значу́щий, катало́г, кіломе́тр, корисни́й, котри́й, літо́пис, низи́на, нови́й, пере́пис, помо́вчати, порядко́вий, посі́дити, посто́яти, псевдо́нім, ро́зпад, руко́пис, русло́, сільськогосподарськи́й, термо́метр, урочи́стий, чергові́й, чита́ння, ши́роко.*

АЛЕГО́РІЯ (гр. allēgoría від allos — інший і agoreio — говорю) — **троп**, який полягає у втіленні абстрактного поняття в конкретному художньому образі. Наприклад, *хитрість* — *лисиця*, *підступність* — *змія*, *впертість* — *осел* тощо.

АЛТЕРА́ЦІЯ (від лат. ad — до, при і littera — літера) — **троп**, що полягає в доборі слів з повторюваними однаковими приголосними звуками у реченні, строфі для підсилення виразності. Наприклад:

Небо **с**куйовджене і розколисане
Дрантя спустило на темні бори.
Сонного місяця **с**ива лисина
Полум'ям **с**изим горить.

З **р**отатим, **р**идаючим **р**иком
Ві**т**ри орди хмар **н**есуть,
І ходить за їхнім **к**риком
Бажання лягти й заснуть...

(В.Симоненко)

АЛОГІ́ЗМ (від гр. а — префікс, що означає заперечення, відсутність, і logísmós — судження, вислів) — 1) відсутність логіки у чомусь, що—небудь безглузде; 2) **троп**, що полягає у навмисному порушенні логічних зв'язків у мові з метою створення комізму, іронії тощо. Наприклад: *Спочатку захо-
дять люди, а потім студенти.*

АМПЛІФІКА́ЦІЯ (лат. amplificatio, від amplificio — поширюю, збільшую) — **стилістична фігура**, що полягає в нагромадженні синонімічних або однотипних мовних одиниць для висвітлення зображуваного явища чи поняття. Наприклад:

Тарас гранітний дивиться суворо:
— А ви гартуйте ваші голоси!
Не пустослів'ям, пишним та барвистим,
не скаргами,
не белькотом надій,
не криком,
не переспівом на місці,
а заспівом в дорозі нелегкій.

(Л.Костенко)

П

ПАРАЛЕЛІЗМ (від гр. *parallēlismós* — зіставлення, порівняння) — **стилістична фігура**, що полягає у тотожному чи подібному розташуванні мовних елементів у двох чи більше сусідніх реченнях, у межах віршованої строфи чи невеликого за обсягом уривку прози. Наприклад:

Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море....

(*Т.Шевченко*)

Крім прямого паралелізму, є ще й **заперечний паралелізм**, побудований на заперечному зіставленні. Наприклад:

Не калинка ломиться,
То Ганнуса клониться.
Та й вітцеві й матіночці,
Та всій своїй родиноньці.

(*Народна пісня*)

ПАРАЛІНГВІСТИКА (від гр. *pará* — біля, коло і *línghvístika*) — розділ мовознавства, який вивчає невербальні засоби (фонаційні, кінетичні і графічні), що супроводжують мовлення і разом з мовними засобами беруть участь у передачі інформації (гучність, діапазон модуляції голосу, **жести**, **міміка**, почерк та ін.).

ПАРО́НИМИ (від гр. *pará* — біля, коло і *ónyma* — ім'я) — слова, близькі за звучанням, але різні за значенням. У вузькому розумінні пароніми — це схожі за формою однокореневі слова, що на рівні своєї внутрішньої форми мають спільні елементи значення: *адрес* — *адреса*, *дипломат* — *дипломант*, *музичний* — *музикальний*, *ефектний* — *ефективний*. У широкому розумінні пароніми — це будь-які схожі за формою слова, що належать до однієї частини мови: *варта* — *вахта*, *промінь* — *пломінь*, *компанія* — *кампанія*. Як стилістичний засіб мови пароніми підсилюють виразність думки. Наприклад: Крізь дощ і сніг, *дебати* і *дебюти*. Ми є тому, що нас не може бути (Л.Костенко); Жену *химери*, ніби *хмари* (П.Осадчук). Пароніми часто використовуються для створення **каламбурів**.

ПАРОНІМІЧНА АТРАКЦІЯ (від фр. attraction — притягання, тяжіння) — контекстуальне звукосмислове зіставлення не споріднених, але фонетично подібних одиниць. Ступінь звукової близькості, що дозволяє виділяти прийом паронімічної атракції, обмежується двома тотожними приголосними. Тотожність визначається — згідно з поетичною практикою — на орфографічному рівні. Наприклад: Кожна хвиля *очманіло марила* вагнерівськими траурними маршами (І.Драч); А вітер плаче, плаче і стирає, *стирає стронцій* з наших образів (О.Пахльовська).

ПАРОНОМА́ЗІЯ (гр. paronomasia від гр. pará — біля, коло і onomázō — називаю) — **стилістична фігура**, яка полягає у зближенні далеких за походженням і значенням, але схожих за звучанням слів. Наприклад:

*Божевілья моє, божемилля,
богомілья моїм сльозам!*
Один-єдиний дотик абсолютного —
моя душа відкрилась, як Сезам.

(Л.Костенко)

ПАРЦЕЛЯ́ЦІЯ (від фр. parceller — ділити на дрібні частини) — **стилістична фігура**, яка полягає у поділі речень на самостійні компоненти (одне речення розбивається на кілька частин), що посилює й увиразнює кожен відособлений компонент. Наприклад:

Не руш мене. Я сам самую.
Собі у руки сам дивлюсь.
А душу більше не лікую.
Хай погиба. Я не боюсь.

Переживу. Перечорнію.
Перекигичу. Пропаду.
Зате — нічого. Все. Німію.
Байдужість в голови кладу.

(М.Вінграновський)

ПАСІ́ВНА ЛЕ́КСИКА (від лат. passivus — недіяльний) — рідковживані слова, які або застаріли (**архаїзми**, **історизми**), або ще не закріпилися в мові (**неологізми**). До пасивної лексики належать також **діалектизми**, багато **запозичених слів**.

ПАСІ́ВНИЙ СЛОВНІ́К — слова і вирази, зрозумілі, знайомі мовцєві, але рідко вживані ним у звичайному мовному спілкуванні. Багато слів пасивного словника тільки тоді виникають у свідомості, коли їх доводиться читати або чути від інших.

Ч

ЧАСТО́ТНІСТЬ — показник частоти вживання тих чи інших мовних одиниць у мовленні.

ЧИСТО́ТА́ МО́ВИ — комунікативна якість мови, пов'язана з правильною літературно-нормативною вимовою, з відсутністю позалітературних елементів: діалектизмів, вульгаризмів, плеоназмів, штампів, канцеляризмів, слів-паразитів, таких мовно-виражальних засобів, що заперечуються нормами моралі.

Ш

ШВІ́ДКІСТЬ МО́ВЛЕННЯ — властивість мовлення, що полягає у кількості виголошених мовних елементів за одиницю часу.

ШТАМП (нім. Stampfe, від іт. stampa — печатка, друк) — мовний зворот, що багаторазово механічно повторюється без творчого осмислення і з певної причини втратив для мовця текстове інформаційне навантаження. Наприклад: *фронт польових робіт, спортивний дует*.

ШУ́МИ — див. **прагматичні перешкоди**.

Я

Я́СНІСТЬ МО́ВИ — комунікативна якість мови; співзвучність вираженої мовою думки динаміці мислення мовної особистості, зрозумілість її адресатові, недвозначність у формулюванні думки.

СТРУГАНЕЦЬ Любов Василівна

КУЛЬТУРА МОВИ

Словник термінів

Рекомендовано Міністерством освіти України
(лист №1254 від 7.10.1998 р.)

Головний редактор Б.Є.Будний

Комп'ютерна верстка І.О.Козуба

Обкладинка В.А.Басалиги

Підписано до друку 7.06.2000 р. Друк офсетний. Гарнітура Times. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 2,145. Умовн. фарб-відб. 2,145. Обл. друк. арк. 3,64.
Зам.

Видавництво "Навчальна книга — Богдан"

46008, м. Тернопіль, 14, а/с 534.

Свідоцтво №24637417 від 13.11.1997 р.

Тел.: (0352) 43-00-46, 25-37-53, 25-28-41; тел./факс: (0352) 25-18-09

E-mail: publishing@budny.te.ua